

SAÓ

ANY XXXIV núm. 365
NOVEMBRE 2011
4 Euros

VICENT FERRER A VERONA

ROSER BOFILL
ESTIMAVA MOLT SAÓ

25 ANYS DE BROMERA

ENTREVISTA A
FERRAN TORRENT

A detailed oil painting of a man with a full, dark beard and mustache, looking slightly to the left. He is wearing a dark suit jacket over a white shirt and a dark tie. The background is dark and textured.

EL CENTENARI DE TEODOR LLORENTE

LA NAU

CENTRE CULTURAL
UNIVERSITAT
DE VALÈNCIA

TEATRE

MÚSICA

CONFERÈNCIES

BIBLIOTECA

CINEMA

TENDA! **La Tenda!**

CAFETERIA

EXPOSICIONS

Ucronies, Autòpsies i Vendette.

Jordi Ballester, memòria i prospectiva

Del 20 de setembre al 4 de desembre de 2011

Sales Estudi General, Thesaurus i Martínez Guerricabeitia

r
nieves torralba

Del 26 d'octubre al 8 de gener de 2012

Sala Oberta

ENTRADA GRATUÏTA Carrer Universitat, 2 46003 València de dimarts a dissabte de 10 a 14 h. i de 16 a 20 h. Diumenges de 10 a 14 h. www.uv.es/cultura

PALAU DE CERVERO

Institut d'Història de la Medicina
i de la Ciència López Piñero.

UNIVERSITAT
DE VALÈNCIA

EXPOSICIONS

CONFERÈNCIES

BIBLIOTECA

CINEMA

ENTRADA GRATUÏTA
P. Cisneros, 4, 46003 València de dilluns a divendres de 9 a 20 h. - www.uv.es/cultura

SAÓ

ANY XXXIV NÚM. 365
NOVEMBRE 2011
4 Euros

DIRECTOR. Vicent Boscà Perelló

ADMINISTRADOR. Vicent Canet Llidó

CAP DE REDACCIÓ. Francesc Martínez

CONSELL DE REDACCIÓ. Vicent Cardona, Josep A. Comes, Vicent J. Escartí, Antoni Ferrer, Irene Manclús, Emili J. Marín, Òscar Pérez, Alfred Ramos, Rafael Roca, Joan Lluís Sanxis, Presen Sena

SECCIONS. Josep Miquel Bausset, Roser Bofill, Francesc de P. Burguera, Ricard Chulià, Josep A. Comes, Vicent J. Escartí, Harca, Josep M. Jordán Galduf, Gonçal López-Pampló, Quique, Alfred Ramos, Rafa Roca, Manel Rodríguez-Castelló, Lluís Ronda, Josep M. San Abdón, Josep Lluís Sirera

COL·LABORADORS. Vicent Àlvarez, Francesc Asensi Botet, Adolf Beltran, Daniel Benito Goerlich, Emèrit Bono, Alfons Cervera, Germà Colón, Martí Domínguez, L. Duch, Alfons Esponera, Antoni Ferrando, Avel·lí Flors, Josep Franco, Victor Fuentes, Joan M. Furió, Ernest Garcia, Josep Garcia Poveda, Antoni Gómez, Albert G. Hauf, J. Huguet, Manuel S. Jardí, Manuel Joan i Arinyó, Ramon Lapiedra, V. Martínez, Casimir Nalda, Ricard Pérez Casado, F. Pérez Moragon, Emili Piera, Josep Piera, Daniel Pla, Josep M. San Abdon, Rosa Serrano, Josep Torrent, J. Vidal Talens

MAQUETACIÓ. www.linies.info

CORRECCIÓ LINGÜÍSTICA. Antoni Ferrer i Òscar Pérez

ADMINISTRACIÓ. Sari Martínez Tàrraga

IMPRESSIÓ. Procesos y Soluciones Gráficas

DIPÒSIT LEGAL: V-2161/1976

ISSN: 1136-0070

PREU ANUAL DE SUBSCRIPCIÓ: 40 EUROS

ESTRANGER I SUBSCRIPCIÓ D'AJUT: 100 EUROS

Qualsevol mena de reproducció, distribució, comunicació pública o transformació d'aquesta obra només pot ser realitzada amb l'autorització dels seus titulars, llevat d'excepcions previstes per la llei. Dirigiu-vos a CEDRO (Centro Español de Derechos Reprográficos, www.cedro.org) si necessiteu fotocopiar o escanejar algun fragment d'aquesta obra.

SAÓ EDICIONS, S.L.

C. ÀNGEL DE L'ALCÀSSER, 14, 3R, 12A

46018 VALÈNCIA

TEL. 963 70 58 41

FAX. 963 70 57 55

saoedicions@gmail.com

**Aquesta publicació té el suport de l'AVL
(Acadèmia Valenciana de la Llengua)**

Publicació associada a

Associació de
Publicacions
Periòdiques
Valencianes

EN PUNTA 04

HARCA

L'ESCÓ

EDITORIAL 05

Quique

De falcons i voltors

EUROPA MÉS A PROP 06

L'avenir d'Europa

Josep Mª Jordán Galduf

Vicent Ferrer a Verona

Vicent Josep Escartí

PAÍS LITERARI 08

Memòries familiars llorentines

Rafa Roca

PLAÇA DE L'ESGLÉSIA 09

In memoriam. Roser Bofill estimava molt Saó

Josep A. Comes

25 anys de Bromera

Vicent Boscà

RACÓ DE L'OLLA 11

Fabra i l'oposició

Francesc de P. Burguera

TEOLOGIA I SOCIETAT 12

El cardenal Miquel Payà

Josep Miquel Bausset

ENTREVISTA 14

Entrevista a Ferran Torrent

Vicent Boscà

EL CENTENARI DE TEODOR LLORENTE 17

QUADERN

Teodor Llorente i la defensa de la unitat de la llengua

Antoni Ferrando

21

Llorente en tres articles de La Veu de Catalunya

Gonçal López-Pampló

24

Llorente i Museros

Maria Bayarri Rosselló

27

Llorente i Maragall

Rafael Roca

30

Entrevista a Joan Teodor Corbín Llorente

Rafael Roca

SOCIETAT

33

La CAM i la fam... de diners

Lluís Ronda

34

Poetes del Nord. Balanç de 20 anys

Josep Manuel San Abdón

35

La Guerra i els maquis

Fèlix Edo

36

Plataforma de persones afectades per la hipoteca

Teresa Ciges Barberán

37

26-N, dia sense compres

Mª Enriqueta San Andrés Lorente

38

Bétera, santuari i mite de la Renaixença valenciana

Pau Pertegaz

ART I CULTURA

39

Història d'amor

Josep Lluís Sirera

40

Just Cuadrado, cineasta

Alfred Ramos

41

To Facebook or not to Facebook

Gonçal López-Pampló

L'ESCENARI

CINEMA

DEBATS I BITS

LLIBRES

43

Santa Irreverència

Manel Rodríguez-Castelló

44

Les raons d'un 15 d'octubre

Ricard Chulià

45

Esriptora valenciana del segle d'or català

Josep A. Comes

46

La revolució medieval de la imatge

Albert Toldrà

RAFA ROCA

Memòries familiars llorentines

Ricardo Gutiérrez i María Luisa Fayos, junt al bust de Teodor Llorente modelat per F. Sales.

Ricardo Gutiérrez Bernal és, actualment, el major dels besnéts de Teodor Llorente Olivares. Nét de Maria Dolors Llorente Falcó, filla major de Llorente, i de Josep Maria Bernal i Peris, nasqué al febrer de 1925 i fou el segon dels tres fills que tingueren el matrimoni integrat per Filomena Bernal Llorente, néta del poeta, i José Gutiérrez Martín. Els altres dos germans de Ricardo eren José María, que es casà amb María Luisa Sígler Giménez (amb qui tingué cinc fills: Dolores, María Luisa, Ana, José María i Javier); i Javier, que romangué solter.

En acabar el batxillerat a València, Ricardo es desplaçà a Madrid per estudiar Ciències Físiques a la Universidad Complutense. I poc temps després de doctorar-se entrà a treballar en la Junta d'Energia Nuclear, on desenvolupà tota la seua carrera laboral. Instal·lat a la ciutat del Manzanares, en 1956 es casà amb María Luisa Fayos Alonso de Medina, i tingueren dos fills: Elena i Ricardo. En 1985, en jubilar-se, ell i la seua muller tornaren a València, on actualment viuen.

Durant l'estiu de 2009, i amb motiu de la proximitat del centenari de la defunció de Teodor Llorente, Ricardo, que sent una autèntica veneració per l'obra i la figura del seu besavi, començà a redactar el que podríem denominar com les seues «memòries familiars llorentines». És a

dir, s'aplicà a posar per escrit —perquè en tinguen constància els seus descendents i tots aquells que vulguen llegir-lo— els records i les anècdotes que, en el caliu de la llar familiar, li havien transmés els seus avantpassats, bàsicament l'àvia —Maria Dolors— i la mare —Filomena. Ho féu a través de la redacció d'un centenar de fulls, escrits a mà, emmarcats i numerats, en què pretenia «*analizar su aspecto [de Llorente] humano, familiar e íntimo, sus inquietudes, sus vivencias, su vida interior, desvelando en lo posible sus afanes, sus sentimientos, sus fantasías*», tal com ell mateix hi explica. I fins a tal punt aquest exercici d'introspecció familiar, podríem dir, apassionà Ricardo que decidí donar-li forma de llibre i fer-ne una edició privada de 50 volums que regalà als seus amics, a diverses institucions i, en definitiva, a aquelles persones que considerà que podien estar-ne interessades.

El treball, que porta per títol *Místico del amor. Teodoro Llorente Olivares (1836-1911)*, s'inicia amb una introducció, es tanca amb un colofó i s'estructura en sis capítols: «Poeta novel», «Llorente maduro», «Llorente periodista», «Llorente polític», «Vida familiar» i «Muerte de Llorente», que, com fàcilment pot deduir-se dels títols, deambulen entre el repàs biogràfic i l'anàlisi social, amb una especial atenció als aspectes més íntims i familiars.

Així mateix, en la seua part final el volum incorpora, a mode d'apèndix, dos apartats ben interessants: un de titulat «Ilustraciones gráficas», en què es reproduïxen una vintena de fotografies de Llorente i els seus descendents —i entre les quals destaca la que el tenor català Francesc Viñas dedicà i regalà a Teodor Llorente en 1899—, i un altre de destinat a «Epistolario», en què es reproduïxen mitja dotzena de cartes familiars inèdites. Un epíleg (que recull les composicions «La barraca», «Testament» i «Gojos a la Santíssima Verge Maria, Mare dels Desamparats»), un apartat d'agraïments i una fotografia de l'autor junt al bust del seu besavi que en 1897 modelà l'escultor F. Sales, tanquen el volum *Místico del amor*.

Finalment, cal remarcar que aquesta biografia sentimental que Ricardo Gutiérrez redactà als 84 anys des de l'admiració i l'estima envers el seu besavi —i que ens ofereix un vessant del personatge que no poden contemplar els estudis acadèmics—, li permeté afirmar que, de la lectura de les poesies i escrits llorentins, «*se llega a la conclusión definitiva de que fue el Amor, así, con mayúsculas, el motor que guió a Llorente durante toda su existencia, hasta conseguir en vida el inmenso homenaje que le tributó su pueblo de Valencia*». ■

EL CENTENARI DE TEODOR LLORENTE

Enguany s'acompleix el centenari de la defunció de Teodor Llorente i Olivares (1836-1911), un dels escriptors més carismàtics i representatius de la nostra literatura contemporània. Ideòleg i capdavanter del moviment lingüístic i literari que tingué lloc durant el darrer terç del segle XIX, i que és conegut amb el nom de la Renaixença, Llorente no sols és l'escriptor que hi aporta una més extensa producció lírica, sinó també el que major qualitat lingüística i literària n'acredita, tal com ja posà de manifest el quadern que en maig de 1995 li dedicà *Saó*.

Per això, i perquè l'avinentesa del centenari de la mort de Llorente sembla un moment propici per a realitzar una nova aproximació a la seua vida i obra, *Saó* ha preparat un quadern titulat «El centenari de Teodor Llorente» en què, a través de quatre articles i una entrevista, hem

volgut aproximar-nos a noves facetes de qui ha estat considerat com un dels escriptors i periodistes valencians més influents del segle XIX. Així, el primer article, «Teodor Llorente i la defensa de la unitat de la llengua», del qual és autor el professor Antoni Ferrando, catedràtic de la Universitat de València i membre de l'Acadèmia Valenciana de la Llengua, ens parla de la concepció lingüística del fundador de *Las Provincias*, que no feia sinó reconèixer «la llengua comuna que es parla des dels Pirineus fins a Elx, i les Illes Balears». El segon, obra del professor de la Universitat de València i col·laborador de *Saó* Gonçal López-Pampló, porta per títol «Llorente en tres articles de *La Veu de Catalunya*», i es dedica a repassar la imatge que, a propòsit de la coronació com a Poeta de València (1909), donaren de Llorente tres jóvens noucentistes: Jo-

sep Carner, Josep M. López Picó i Guerau de Liost. A continuació, l'article «Llorente i Museros», de la professora Maria Bayarri, evidencia la importància i el reflex que aquest municipi de l'Horta Nord assolí en la lírica llorentina. En quart lloc, «Llorente i Maragall», del professor i membre del Consell de redacció de *Saó* Rafael Roca, posa en relleu les relacions que durant la primera dècada del segle XX s'establiren entre el poeta valencià i el barceloní, de qui també enguany celebrem el centenari de la mort.

Finalment, tanca el quadern una entrevista amb el professor Joan Teodor Corbín Llorente, besnét i estudiós de Llorente, el qui, per dir-ho d'alguna manera, ha esdevingut l'hereu intel·lectual d'aquesta nissaga d'escriptors i periodistes valencians. ■

Teodor Llorente i la defensa de la unitat de la llengua

La bona formació cultural, el profund sentit de la llengua, la notable projecció política i periodística i la rica xarxa de relacions culturals de Teodor Llorente el van convertir en el líder indiscutible del molt minoritari moviment renaixencista valencià. Llorente no va ser, però, un producte aïllat en el seu context, ja que la nostra Renaixença no es podria explicar sense la contribució d'un bon nombre d'erudits romàntics valencians, amb Vicent Boix al capdavant, que, malgrat utilitzar el castellà com a instrument de treball, van contribuir decisivament a recuperar la memòria històrica d'un Regne de València sobirà entre els segles XIII i XVIII, amb llengua pròpia, però compartida amb catalans i baleàrics. I en Llorente va tindre un paper fonamental, no en el record, sinó en la recuperació efectiva de la llengua, el mestratge de l'erudit mallorquí Marià Aguiló i, en l'etapa de maduresa, l'exemple de l'excel·lent poeta català Jacint Verdaguer.

Després de segle i mig de supressió dels usos institucionals del valencià i tres i mig de decadència dels usos literaris socialment més prestigiosos, no era gens fàcil en ple segle XIX, en el context castellanitzador del règim liberal, recuperar el conreu literari de la nostra llengua. Es considerava que la seua hora com a

llengua de cultura havia passat. En aquest context, les exigències comunicatives només podien avalar l'ús d'un valencià instrumental basat en la llengua parlada, és a dir, un valencià dialectalitzat i acastellanat, el *valencià que ara es parla*. És el credo lingüístic que van defensar i practicar les revistes satíriques del moment. Enfront d'elles, els pares de la Renaixença valenciana, amb Teodor Llorente al capdavant, eren conscients que, sense una depuració i regeneració del valencià popular, aquest no es podria convertir mai en una verdadera llengua de cultura, i que per a assolir aquest objectiu calia convergir amb els esforços paral·lels de catalans i baleàrics. Gràcies a Llorente, aquest va ser el credo lingüístic que va presidir les activitats literàries de Lo Rat Penat. El gran mèrit de Llorente va ser saber diagnosticar les causes de la degradació literària del valencià i prescriure els remeis per a superar-la, perquè, com advertí en un escrit periodístic de 1881, exhumat per Rafael Roca, «una lengua cuyo cultivo literario se interrumpe, quedando destinada únicamente al uso del pueblo, y estando influida durante algunos siglos por otro idioma que se sobrepone a ella y la reemplaza en todo lo que es más importante y noble. La lengua que se halla en ese caso se convierte en un dialecto indocto, en un

patois corrompido, que no puede servir para la literatura, sin pulirlo y regenerarlo». I la seua millor contribució a la tasca de restauració literària del valencià, ni que fóra majoritàriament circumscrita a la poesia, va ser conjuminar-hi la frescor de la llengua parlada i la dignitat lingüística de la llengua literària recuperada.

No entraré ara a valorar la incidència social de la nostra Renaixença, sobretot quan acaba d'aparèixer un llibre de Rafael Roca, *El valencianisme de la Renaixença* (2011), que analitza minuciosament, i en valora adequadament, els resultats del moviment. Ara bé, sí que és oportú ací de remarcar que l'autoritat de Llorente va crear les condicions perquè no es qüestionara, sinó excepcionalment, la necessitat de dotar-se d'una llengua literària unificada amb la conreada pels catalans i baleàrics, tal com s'hi va mantindre a l'època baixmedieval. El principal entrebanc a la visualització de la unitat de la llengua literària, una vegada descartada la denominació de llemosí, vigent durant tres segles i mig, radicava en la dispersió onomàstica i en les reaccions identitàries. Llorente no acceptà el restabliment normal del nom de català, perquè xocava amb la percepció identitària dels valencians. No era una resposta purament conservadora. Es tractava de guanyar el

Banquet organitzat per la publicació *El Cuento del Dumenche* en honor de Llorente, que tingué lloc el 20 de febrer de 1909 al restaurant Munich.

Retrat de Teodor Llorente realitzat en 1881 pel seu amic Josep Brel.

carrer i els cors dels valencians. Cap dels poetes de la Renaixença valenciana el va acceptar: només Vicent W. Querol, que vivia a Madrid, el va utilitzar en l'edició que hi va fer de les seues *Rimes catalanes*, esdevingudes simplement *Rimes* quan les van editar, el 1877, a València. Per la mateixa raó, el progressista Constantí Llombart preferí no abandonar la denominació de llemosí. Però el fet evident és que, desaparegut prematurament Llombart, ben pocs recorran a aquest vell succedani onomàstic. Llorente cregué més oportú deixar de banda la qüestió onomàstica i centrar-se, amb paraules i fets, en l'enfortiment dels llaços de germanor lingüística amb els catalans i els baleàrics. I, si encara l'utilitzà en algunes ocasions, sobretot en els anys centrals de la Renaixença, va ser per pura comoditat, però sempre reconeixent la sinonímia entre llemosí i català.

La celebració del Primer Congrés Internacional de la Llengua Catalana a Barcelona, l'any 1906, on van acudir representants de totes les terres de llengua catalana, va fer reviure en Llorente, que hi representava Lo Rat Penat, la convicció de tota la seua vida que calia reforçar la germanor entre valencians, catalans, mallorquins, rossellonesos i algueresos al voltant de «la llengua d'Ausiàs March».

En la crònica periodística que envià a *Las Provincias* l'octubre del mateix any, Llorente no s'estigué de solidaritzar-se amb la crida de mossén Antoni Maria Alcover perquè es poguera «formar el inventario completo de todas las voces del idioma catalán (en su acepción lata, comprendiendo el valenciano y el mallorquín), que se registran en los antiguos libros y documentos, y que se conservan vivas en todos los puntos en que (con dialectación diferente) se habla esta lengua». Encara que, en adoptar l'«acepción lata» de català, Llorente venia a reconèixer la idoneïtat d'aquesta denominació per al conjunt de l'idioma, Llorente continuà preferint l'ús de les denominacions particulars per raons sociolingüístiques i intensificant els pronunciaments a favor de la convergència literària entre tots els pobles germans de llengua.

L'aparició de *Cuentos lírics* (1907), d'Eduard López-Chavari, provocà una polèmica lingüística entre Teodor Llorente i Lluís Bernat, director d'*El Cuento del Dumenche*, sobre quina era l'ortografia més apropiada per al conreu literari. Llorente hi reivindicà els dos referents imprescindibles perquè el valencià recuperara el seu estatus literari —la tradició literària medieval i la convergència coetània amb catalans i baleàrics— i advertí del perill de

deixar la regulació de la llengua en mans incompetents: «La llengua valenciana té una ortografia propia, ortografia usada, sense excepció mentres ha sigut idioma literari, y que sense excepció següen usant catalans y mallorquins en son espléndit y gloriós renaiximent. Eixa ortografia, no tots els escriptors [valencians] la empleen del mateix modo, y aixó es un mal. ¿Se vól una Academia pera resoldre estes diferencias? Está molt be. Pero ¿es que se vól prescindir de la ortografía valenciana, pera adoptar la castellana? Aixó no podem admitirho els que cinquanta anys estém treballant per el nostre renaiximent, donantlos la má als que enllá del Ebro parlen nostra mateixa llengua».

Llorente incidirà en el mateix pensament unitarista el 1910 al preàmbul del *Tratado de Ortografía Valenciana Clásica*, de Josep Nebot i Pérez: «siendo dialectos diferentes de un mismo idioma la lengua que se habla en Cataluña, Mallorca y Valencia, y que dentro de cada una de estas regiones aún se divide en lo que pudiéramos llamar sub-dialectos, el lenguaje literario pudiera y debiera ser único para estos países, como lo fue en los siglos en que más floreció». Per aixó no s'està de manifestar el seu «disentimiento» quant al criteri de Nebot de propugnar per al valencià «dos gramáticas diferentes, la

Grup d'estudiants de Filologia Catalana de la Universitat de València del curs 2007-2008 davant del monument a Teodor Llorente.

Teodor Llorente en una imatge de 1866.

clásica ó literaria, y la popular [...]. La ortografía no debe cambiar; ésta, nada tiene que ver con el lenguaje hablado, y si la han cambiado adoptando la castellana los escritores que la toman del pueblo, ha sido por ignorancia lamentable ó por facilitar la lectura á lectores igualmente ignorantes». Llorente s'hi oposa a una visió diglòssica del valencià, ja que la llengua baixa evoluciona simultàniament en dos sentits: tendint a acomodar-se a les solucions del castellà, la llengua *alta*, i tendint a desvincular-se de les altres varietats de la llengua pròpia, és a dir, tendint a castellanitzar-se i a separar-se de la resta de l'àmbit lingüístic. El resultat final no podia ser altre que el de la inviabilitat del valencià com a llengua culta. Llorente ho sabia, i d'ací la contundència del seu «*disentimiento*» amb Nebot.

Diffícilment podia assentir amb Nebot qui des de ben enjorn va assimilar el pensament del seu estimat mestre Marià Aguiló, perquè, tal com va reconèixer el maig de 1909 amb motiu de l'homenatge que els escriptors catalans li van dedicar a Barcelona, Aguiló s'hauria establert a València «para confirmar lo que fue su constante pensamiento, la unidad de nuestra lengua nativa y de su florecimiento literario, desde las cimas de los Pirineos hasta las palmerales de Elche». Aquest mateix pensament és el que expressarà en el que va ser probablement el seu darrer escrit,

el gener de 1911, quan va saludar efusivament la iniciativa de Lo Rat Penat de crear una revista mensual, perquè gràcies a la qual «se vorá millor en Valencia, y fora de Valencia, sobre tot en aquelles provincies espanyoles que per sa llengua y per sa lliteratura son nostres germanes besones, lo que fem en una tasca que nos es comuna».

Seria injust no reconèixer que Constantí Llombart, com altres integrants dels sectors progressistes de la Renaixença valenciana, van dur a terme una praxi literària solidària amb la de la majoria dels escriptors catalans i baleàrics del seu temps. Però seria més injust no reconèixer que devem sobretot a Llorente, per la qualitat de les seues contribucions i per la seua influència social, que en la nostra Renaixença es consolidara una perspectiva unitària. Es podrà discutir si Llorente haguera pogut contribuir més a la recuperació i dignificació social del valencià, però allò més evident és que els multitudinaris homenatges de què va ser objecte els darrers anys de la seua vida no estan tan lligats al seu poder polític o a la seua influència mediàtica com a la seua fama de poeta en valencià i de defensor de la personalitat valenciana, mai no renyida amb l'estima pels que «enllà de l'Ebre parlen nostra mateixa llengua», «la llengua comuna que es parla des dels Pirineus fins a Elx, i les Illes Balears».

BIBLIOGRAFIA Bàsica

FERRANDO FRANCÉS, A. (1988) «Llengua literària i actitud política en Teodor Llorente. A propòsit de *Cartes de soldat i Pro Pàtria*», *Caplletra*, 4, p. 91-112.

— ed. (2008) *El primer Congrés Internacional de la Llengua Catalana i el País Valencià. Els reptes del futur*, Catarroja — Barcelona — Palma de Mallorca, Afers.

LLORENTE OLIVARES, T. (1910) «Preàmbulo» a NEBOT PÉREZ, José, *Tratado de Ortografía Valenciana Clásica*, València, Ángel Aguilar, editor, p. 5-11.

ROCA RICART, R. (2007) *Teodor Llorente, líder de la Renaixença valenciana*, València, PUV.

— (2010) «Teodor Llorente i la llengua dels valencians», *Caplletra*, 49, p. 43-63.

— (2011) *El valencianisme de la Renaixença*, Alzira, Bromera.

— coord. (2011) *Teodor Llorente: patriarca de la Renaixença*, València, Acadèmia Valenciana de la Llengua.

SALVADOR, V. (1988) «El pensament lingüístico-literari de Teodor Llorente», *Caplletra*, 4, p. 113-122.

SIMBOR ROIG, V. (1988) «La Renaixença al País Valencià», *Caplletra*, 4, p. 9-41. ■

* Universitat de València

Llorente en tres articles de *La Veu de Catalunya*

Quan Teodor Llorente va morir, ara fa cent anys, la Renaixença que ell encarnava i que havia contribuït a impulsar de manera decisiva, havia estat superada de bon tros. En primer lloc, per raons estrictament generacionals: la seua mort, com la de Jacint Verdaguer l'any 1902, tanca-va una etapa. Però la superació de la Renaixença no implicava la seua clausura, sinó la seua continuació i transformació: primer amb el modernisme i després amb el noucentisme, un moviment que l'any 1911 demostrava ja una voluntat hegemònica en la societat catalana —i no només pel que fa a la literatura. A València, en canvi, encara que havia revifat una certa consciència nacional, no s'havia consolidat cap moviment equiparable. Com és evident, determinades actituds de Llorente no hi van contribuir, però atribuir-li tota la responsabilitat de les insuficiències de la Renaixença valenciana seria tan improductiu i inexacte com atorgar-li'n totes les virtuts. Al costat de Llorente, hi havia molts altres escriptors, polítics i periodistes, com ara el senyor Blasco Ibáñez, sense anar més lluny. La responsabilitat, les responsabilitats, sempre són compartides.

Al capdavant, des de la perspectiva de més d'un segle de distància, és fàcil es-

tablir línies divisòries entre moviments polítics i culturals i, sobretot, entre el que va passar realment i el que ens agradaria que haguera passat. No costa gens imposar una certa coherència —o incoherència— als fets del passat. Però el seu present, com el nostre, era confús, canviant i complex. Vist així, les responsabilitats, a més de compartides, es revelen més difuses. Les coincidències (d'espai, d'interessos, de companyies) ens aporten sorpreses i ens aconsellen que mirem els detalls amb una atenció renovada.

En aquestes pàgines ens detindrem en una d'aquestes sorpreses —ho va ser, si més no, per a mi. Revisant materials, vaig trobar un interessantíssim article de Miquel dels Sants Oliver (1864-1920) dedicat a la mort de Llorente i publicat en una revista, *Il·lustració Catalana*, que s'oposava en més d'un aspecte —l'ortogràfic era el més cridaner— a l'espenta dominant dels noucentistes. La lectura que feia de l'obra de Llorente era irònica i perspicax, respectuosa i incisiva. Si un mallorquí mig modernista, en una revista catalana encara lligada a la Renaixença, era capaç de fer una interpretació tan oportuna del patriarca valencià, què en devien pensar els joves noucentistes, ells que tenien tot el futur per davant?

Una part de la resposta es troba en el número de *La Veu de Catalunya* publicat el 13 de novembre de 1909, és a dir, la vespra de la coronació de Llorente com a «Poeta de València» al recinte de l'Exposició Regional. L'acte va ser, com saben, un dels més multitudinaris de la València de l'època, i va suscitar una unanimitat difícilment repetible. Alhora, va obtenir un cert ressò a Catalunya, com demostra el fet que l'òrgan periodístic dels noucentistes li dedicara un grapat d'articles signats per tres dels seus poetes més eminents, i hi reproduïra algunes de les seues composicions més conegudes (com ara «La barraca» o «Cançoneta amorosa»). Les pàgines titulades «Homenatge al Poeta Llorente» anaven precedides per l'entradeta següent: «Creyent interpretar els sentiments dels bons catalans, *La Veu de Catalunya* s'adhereix al homenatge ab que Valencia festeja al seu poeta don Teodor Llorente» (val a dir que he mantingut en totes les citacions l'ortografia original, anterior encara a la reforma ortogràfica de Pompeu Fabra sancionada per l'Institut d'Estudis Catalans).

El primer article el signa Josep Carner (1884-1970), un dels grans poetes de la literatura catalana, autor d'una obra que s'inicia en el noucentisme però que el

Teodor Llorente (segon per la dreta) i el seu fill Pasqual (tercer per la dreta) en casa de l'escultor F. Sales (a l'esquerra), que en 1897 modelà un bust en guix del poeta.

Monument a Josep Carner de la ciutat de Brusel·les.

transcendeix àmpliament. A pesar d'això, el seu text sobre Llorente és, contra pronòstic, el més previsible de tots. En la primera part reflexiona sobre la figura del poeta en abstracte i lamenta les dificultats que sol trobar perquè el reconeguen els seus contemporanis. Per això afirma: «Quina bella cosa es, com a prova de la excel·lència espiritual del poble, y com a penyora del equilibri magnífich del poeta, que ja en vida sigui el poeta glorificat!». Llegint açò, no podem deixar d'evocar l'última composició d'*Els fruits saborosos* (1906), «Els raïms immortals», dedicada, precisament, a la figura del poeta i la transcendència de la seua obra.

Al cap d'unes quantes línies, Carner es refereix per fi a Llorente, no sense recórrer al tòpic que ha acompanyat durant no poc de temps la literatura i, en conjunt, la identitat valenciana (la cursiva és meua): «Don Teodor Llorente, el modern poeta d'aquella encontrada que se significa pels versos amorosos y les hortes d'or, rebè [...] el dó d'assistir a la seva propia victoria». Algú podria replicar que Carner l'encerta a l'hora de lloar l'autor del *Llibret de versos* per aquest cantó, precisament perquè la seua poesia contribueix a generar aquesta imatge. Però el que sorprén és la poca profunditat d'anàlisi, la sensació que l'elogi és, per damunt de tot, un escrit de compromís, encara que ací i allà despunte alguna nota curiosa, com

la comparació de Llorente amb «l'elegant Roig de Corella». Ben mirat, com faria al cap de dos anys Miquel Dels Sants Oliver, es podia dir el mateix amb unes paraules molt més carregades de sentit: «El coneixia els sarcasmes dels nous poetes [...], coneixia les flors del mal, coneixia les perles del decadentisme y havia torturat el seu enginy pera arromansarles hàbilment en castellà [...]; mes per sobre d'aquest eclecticisme estètic del traductor y home de lletres, el valencià d'antiga avior permanexia fidel a la íntima lley de sa nissaga».

Després de l'article de Carner, n'hi ha un de Josep Maria López-Picó (1886-1959), més aprofundit —i també més llarg— que l'anterior. Aquest poeta (conegut, entre altres coses, per la referència que hi fa Vicent Andrés Estellés en «Els amants»), era una de les joves promeses del noucentisme en el moment d'escriure l'article per a *La Veu de Catalunya*. Conscient de la seua vinculació al moviment i a una nova generació, comença evocant «uns temps llunyans de nosaltres, però ab tot el prestigi d'un recort d'estampa», que no són altres que els Jocs Florals de 1868, en què «s'acoblaren entorn de Víctor Balaguer» Mistral, Roumieux, Meyer, Llorente, Querol i Febrer, a més d'uns quants escriptors castellans «pera que en la germandat dels poetes ningú no hi manqués». El *record d'estampa* a què

al·ludeix López-Picó en els primers paràgrafs de l'article es converteix després en una «auca estimada [...], bon xich descolorida per nosaltres», de la qual «don Teodor Llorente, avuy honorat, n'és una bona prova». Ací es subratlla la distància cronològica i estètica entre Llorente i els noucentistes, però alhora es remarca el lligam que hi existeix, en la mesura que se'l presenta com el restaurador a València de «la llengua tradicional», de la «parla catalana [...] en la seva varietat valenciana».

Tot seguit, López-Picó demostra un bon coneixement de la poesia valenciana del XIX quan contextualitza la producció llorentina i la situa al capdavant de la Renaixença. Al seu entendre, les «composicions catalanes» de Tomàs Villaroya i Pasqual Pérez «no tenen altre valor que'l d'isolades temptatives», i jutja de la mateixa manera les poesies de Vicent Boix o totes aquelles, com ara la de Joan Antoni Almela, escrites a propòsit del certamen literari dedicat a sant Vicent Ferrer l'any 1855. Encara que ho fa en un to excessivament laudatori, recorda la vinculació de Llorente amb el romanticisme, un fet que sovint deixem de banda a l'hora d'acostar-nos a la seua poesia: «sols don Teodor Llorente sapigué recullir el sentit del moviment literari desvetllat a València pel Romanticisme, y donarli ferm sentit regional, restaurant aixís la dolça parla

Dibuix del poeta Josep M. López Picó.

Retrat de Teodor Llorente realitzat per Ramon Andrés Cabrelles al voltant de 1895.

oblidada». L'excel·lència de Llorente, doncs, no passa només per l'ús literari del valencià (pel qual es va inclinar «mercès als consells amicals den Marià Aguiló» i «llegint nostre "Gayter del Llobregat"»), sinó perquè el vehiculà a través d'un moviment que, com adverteix oportunament López-Picó, havia penetrat a València primer en castellà: ho demostren les novel·les del mateix Boix, com ara *El encubierto de Valencia* i les nombroses traduccions «que afavoria un llibreter valencià tornat de França, imitant en son negoci lo que feia Bergnes de les Cases a Barcelona» (es deu referir a l'editor i intel·lectual Vicent Salvà).

En aquest punt, el poeta noucentista destaca el compromís de Llorente amb la vida cultural del XIX: «fou també dels qui més ajudaren a don Constantí Llombart en la fundació del "Rat Penat" l'any 78, y dels qui en el sí d'aquella benemèrita societat, més ha contribuït a donar-li glòria en bé del renaixement valencià». Una glòria que, des d'un punt de vista estètic, no mereix un judici tan abrandat per part del poeta català, que es modera a l'hora de qualificar «la seva manera de dir» com a «notablement senzilla», encara que en reivindica la genuïtat davant d'afirmacions com quan «l'Ixart digué que la poesia den Llorente tenia, com tota la poesia valenciana, un caràcter de transició entre la castellana y la nostra». Més encara, esta-

bleix el lligam necessari entre el patriarcat de la Renaixença valenciana (tot i que no el qualifica així, és aquest el valor que li dóna al llarg de tot l'article) i els «joves escriptors de les noves escoles», dels quals esmenta Eduard López Chavarri i els seus *Cuentos lírics*. Finalment, conclou l'article fent una bella invitació als catalans perquè facen seu l'homenatge: «Jo tinc la certitud de que nostra mar blava somriurà aquí igual que a València».

El tercer article és el més curt. Títulat, no debades, «Notes», l'autor n'és Jaume Bofill i Mates, *Guerau de Liost* (1878-1933), molt reconegut en aquell moment pel seu llibre *La muntanya d'ametistes* (1907). Probablement, la nota més interessant és la consideració de Llorente com a precursor, al costat de Milà i Fontanals o Rubió i Ors. Amb aquesta paraula estableix, com feia López-Picó, una distància generacional, però també un vincle, en la mesura que en reivindica l'herència, la qual, a més a més, és fructífera: «don Teodor Llorente ho es tot a Valencia, "com a precursor". A diferència den Mistral, que es definitiu, que es únich, que ho es tot a Provença».

A continuació, dedica algunes línies a les traduccions castellanes de Llorente, molt valorades pels seus contemporanis (hem vist que també ho apuntava Dels Sants Oliver), tot i que a hores d'ara si-guen un dels aspectes de la seua produc-

ció més oblidats. El final de l'article apunta en la mateixa direcció que els anteriors: «Catalunya'l venera y se l'estilma y'l té per seu. L'homenatge a don Teodor Llorente es aquí "una festa de casa"».

El lector pot demanar-se fins a quin punt aquests textos són prou representatius d'un interès viu i constant, estés entre els intel·lectuals catalans, o si, al contrari, és purament circumstancial. La pregunta és justa i la resposta, com no podria ser altrament, admet molts matisos. Si alguna cosa ens diuen aquests tres articles, com a mínim, és que els noucentistes –i en particular els més joves– no eren aliens, ni volien ser-ho, a allò que passava a València. Així i tot, sí que podem sospitar que, com passa a hores d'ara, per al lector mitjà de la premsa catalana –i per a no pocs intel·lectuals– Llorente era una mena de metonímia d'allò valencià, amb tots els avantatges, perjudicis i prejudicis que això suposa. Però l'interès hi era. Les hemeroteques, els epistolaris i altres fonts documentals ens permetran, amb el temps, valorar l'abast d'aquests testimonis i relacionar-los no només amb la figura de Teodor Llorente, sinó amb el conjunt de la societat literària del començament del segle XX, en la qual, no ho oblidem, es fonamenta la dels nostres dies. ■

* Universitat de València

Llorente i Museros

Com a mig muserenca, voldria realitzar, en aquest Any Llorente, el meu humil homenatge al poeta cantor de l'Horta, al líder de la Renaixença valenciana i darrer patriarca, tal com el qualifica Rafael Roca, bon amic i company d'aventures pels terrenys de la filologia; al poeta que tots els anys passava els seus estius a Museros, poble de l'Horta Nord on tenia casa i hort, l'humil verger que immortalitzà en la poesia «Íntima», escrita en desembre de 1908, tres anys abans del seu traspàs.

Per a parlar de Llorente i Museros em basaré en els testimonis dels visitants de la casa i de l'hort del poeta que varen quedar recollits: en el diari *Las Provincias* (com és el cas de Sofia Salvador i Martí Domínguez), en el poemari *Fulles al vent* (1951), de Lluís Laporta, i en el llibre costumista *Passeig sentimental d'un exiliat valencià*, publicat en 1977 per Vicent Alcover Campos, un muserenc que s'exilià a França.

Sofia Salvador visità la casa i l'hort de Llorente de Museros en companyia de son pare i del seu germà Carles, que hi exercí com a mestre durant uns anys. Així, en 1946 pare i filla aprofitaren la visita que hi realitzaren els mestres del poble amb els alumnes per a conèixer la casa del poeta ells també. Eixa visita, que impressionà Sofia, fou narrada en un bonic article publicat a *Las Provincias* el 5 de març del 1946, i titulat «El huerto de Llorente, de

Museros». Així, Sofia hi fa referència a la creu de Museros que Llorente cantà en la poesia «La creu del poble». Es tracta de la creu de pedra que hi havia a l'entrada del convent de sant Onofre. El pedestal i escalons de la base foren transportats a Museros en 1833, i la instal·laren en la carretera de Barcelona, a l'entrada del poble, on ja estava en temps de Llorente i hi està encara hui.

L'article també fa referència a la poesia llorentina «Íntima (en el meu hort de Museros)», que «*describe brevemente sus recuerdos de su huerto en el que él mismo plantó cuatro pinos que fueron cortados durante la guerra cuando ya eran enormes*». Els pins degueren ser plantats abans de 1880, ja que representaven els quatre fills que aleshores tenia el matrimoni, moment en què Josefina, la més menuda, no hauria nascut encara.

La filla de Carles Salvador hi descriu amb detall la casa, i cita personatges de Museros com ara Tonet —que segons m'han explicat era conegut en el poble amb el malnom el de la Xurra—, la persona que s'encarregava de cuidar l'hort del poeta. Sofia també explica que son pare hi llisqué el poema de Llorente «En casa de l'antiquari» al saló amb cadires d'estil valencià que estava al costat de l'escala de caragol, i que, a petició dels xiquets, la lectura acabà amb la recitació d'«Arròs en fesols i naps», «*que muchos de ellos*

saben de memoria y celebraron una vez más la gracia y la ingenuidad infantil de tan bella composición». Després continua contant fil per randa la visita per les altres parts de la casa fins que arribaren a l'hort, on veren l'efígie del poeta tallat en el tronc d'un pi el 1942 per l'escultor V. Benedito. Com a record de la visita, Sofia s'emportà un ramet de violetes, «*las flores que él tanto estimaba*».

Per aquells anys també degué visitar l'hort llorentí Lluís Laporta, prestigiós cirurgià i poeta que ha restat desconegut i oblidat, i que publicà els llibres de poesia *Fulles humils del meu jardí* (1948) i *Fulles al vent* (1951), tots dos llibres difícils de trobar en l'actualitat en no haver sigut reeditats. En *Fulles al vent* Laporta inclogué una poesia titulada «Al poeta Llorente (amb motiu d'una visita a l'hort de Museros)», dedicada al líder de la Renaixença valenciana, qualificada per Carles Salvador, en el pròleg que encapçala el volum, com «naixcoda de la millor escola llorentina», i que comença amb els següents quatre versos: «Com qui entra a deshora, descobert, en un temple, / i el silenci no gosa, temerós, a trencar, / en trobar-me a esta casa, tan pauruc me contemple / que no encerte a altra cosa que amb veu baixa cantar».

Un tercer testimoni sobre la casa de Llorente a Museros és una instantània que el fotògraf valencià Vicent Gómez No-

Detall de l'hort llorentí de Museros.

Instantània que en 1909 el fotògraf Vicent Gómez Novella realitzà a l'hort de Museros.

vella féu de l'hort de Museros. Ho sabem gràcies a l'article que el 4 de novembre de 1956 publicà Martí Domínguez a *Las Provincias*, i que es titulava «En un huerto de Museros». L'escrit s'acompanyava de la fotografia que Novella havia fet de Llorente i la seua dona envoltats dels seus néts que jugaven per l'hort.

Martí Domínguez conta com el fotògraf Novella, en llegir els versos, es plantà a l'hort muserenc del poeta per fer una fotografia que l'immortalitzara per a sempre: «*Cuando Novella le llevó a Llorente la fotografía, el poeta, emocionado, no sabiendo cómo corresponder a quien tan fielmente había sabido hacer realidad de luz el hilo de aquella estrofa, cogió la pluma y le escribió de su propio puño los cuatro versos antes transcritos, para que el fotógrafo ilustre los guardara como testimonio de eterna gratitud*». I quan en 1956 morí Novella i la família trobà la fotografia i l'autògraf de Llorente, els els donà a Domínguez. El periodista va decidir compartir eixe testimoni gràfic amb els lectors del diari fundat pel poeta, perquè «*realmente su verdadero destinatario no soy yo, sino los lectores de Las Provincias*».

El darrer testimoni literari sobre Museros i Llorente el trobem llegint l'obra de Vicent Alcover Campos *Passeig sentimental d'un exiliat valencià*. Es tracta de les memòries d'un muserenc que es va exiliar a Marsella, i allí va escriure «un

llibre ple d'amor bategant per un poble, unes cases, uns carrers, uns homes i unes dones, uns fets, unes anècdotes, unes situacions...», segons que afirmava Toni Mestre en la introducció a la segona edició del llibre (1989). La primera havia sigut dedicada als músics de la Unió Musical de Museros i publicada en 1977.

Ja a la introducció de *Passeig sentimental* Alcover expressa la seua opinió sobre Llorente: «Passà una gran part de la seua vida en Museros i dedicà alguns treballs poètics al nostre poble; com també un il·lustre fill de Museros fou ben conegut en el camp de la literatura i de la història». L'il·lustre fill de Museros en qüestió va ser Joan Baptiste Muñoz Ferrandis, que fou cosmògraf major de Carles III i fundador de l'Arxiu d'Índies, entre d'altres càrrecs.

Els records de Museros que Vicent Alcover evocava des de l'exili el duïen a la plaça del poeta Llorente: «Tots el pobles, grans i xicotetes, tenen la seua "plaça". Museros posseïa la plaça del Poeta Llorente. I en les meues evocacions en la soledat de l'exili era natural que tractara de revivre totes aquelles coses que en la plaça havia viscut junt als conveïns, anys i anys».

En *Passeig sentimental d'un exiliat valencià* n'hi ha un capítol sencer dedicat al poeta i titulat «Teodor Llorente. La Renai-xença de la llengua»: «En Teodor Lloren-

te, eminent poeta, patriarca de les lletres valencianes, es trobava molt bé en el seu hort de Museros, rodejat de palmeres, llorers, murtes i flors; trobava la ditxa, la pau, el ritme alegre i harmoniós necessari al seu esperit, on les grans portes de la inspiració i creació s'obrien. I és allí on escrigué una gran part de la seua gran obra poètica. Era també en el seu hort i mas de Museros on estaven dipositats els millors records de jove enamorat, on junt a la seua muller, que adorava, varen vore córrer, jugar, créixer, esdevindre homes els seus fills i també córrer i créixer els seus néts. Si bé don Paco Roig no estava molt satisfet de l'obra de "Don Teodor", ja que hauria desitjat que la seua ploma s'hagués ocupat un poc més del nostre poble, Llorente li dedicà un dels seus poemes a la xiqueta Josefina Tallada, filla del cap d'estació de Museros, i el seu monument poètic que jo llegia a tot moment de jove i que porta com a títol "En el meu hort de Museros"». Alcover es refereix al metge del poble, Don Paco, home interessat per la cultura que publicà diversos articles a *Las Provincias*. Segons Alcover, don Paco es lamentava perquè Llorente, tot i haver viscut a Museros, no havia deixat massa testimonis literaris del poble.

El capítol dedicat a Llorente i la Renai-xença de la llengua continua explicant als lectors muserencs, els seus princi-

Èfigie del poeta tallada en un pi de l'hort de Museros en 1942 per l'escultor V. Benedito.

Aspecte que oferia l'hort llorentí de Museros durant l'hivern passat.

pals destinataris, què era la Renaixença valenciana i quins varen ser els seus protagonistes: «Don Teodor, així com altres poetes i escriptors de la Renaixença, no deixaren de ser criticats pel seu conservadorisme, reprotxant-los alguns escriptors que el seu valencianisme no era més que literari, de diumenge, felibrista, com la seua actuació en Lo Rat Penat, organisme purament valencianista on admetien el bilingüisme, introduint en els jocs florals treballs en llengua castellana. Arribà un moment en què Don Teodor i Constantí Llombart anaven de les grenyes, cadascú tenia el seu periòdic i partidaris, fent-se la guerra amb articles ben agres. Els qui seguien a Don Teodor eren qualificats com escriptors de guant, i els partidaris de Llombart, d'escriptors d'espardenya. No falta ploma que qualifica els escriptors de guant de trànsfugues de l'idioma, de què abandonaven la llengua nadiua pel fet que quan tenien possibilitats escrivint en castellà, aquests passaven els límits regionals, entrant de ple en Castella».

Continua el capítol parlant de Blasco Ibáñez i els blasquistes i reflexiona sobre història, identitats, bilingüisme i expressa el seu concepte de País Valencià. Al final del capítol acaba citant les paraules de Manuel Sanchis Guarner en *La llengua dels valencians*: «Qui renuncia a la seua llengua, renuncia a la seua pàtria, i el que

renega de la seua pàtria, és com qui renega de la seua mare». Alcover ens parla de pàtria com també feren els renaixencistes. Però ell des del sentiment que significa la pàtria per a un exiliat, i que evoca al llarg del llibre.

El testimoni de Sofia Salvador i els records de la visita que féu juntament amb son pare i el seu germà a la casa museu de Llorente en 1946; la poesia de Lluís Laporta dedicada a l'hort del poeta en 1951; la fotografia de Novella que va immortalitzar la família, l'hort i els versos d'«Íntima» en 1956; els records de la plaça d'En Teodor i del seu paper en la Renaixença valenciana en *Passeig sentimental d'un exiliat valencià* en 1977, de Vicent Alcover Campos, m'han permés donar a conèixer Museros, el poble on estiuejava Llorente, el municipi de l'Horta Nord on encara es conserven la casa i l'hort del poeta, ara habitats per Ana, una rebesneta que, molt amablement, ens va obrir les portes d'aquell «temple» literari. Probablement Rafa Roca, Pau Marqués i jo hi entràrem a deshora per consell de Lluís Laporta. Però, en qualsevol cas, hi poguérem contemplar el «bell palau», l'«humil verger», «les catifes de molsa», «les garlandes florides» i el vell datiler que, després de molts anys, continua engronant encara les palmes en la fotografia de Novella i en la memòria dels que visità-

rem la casa del poeta Llorente en l'hivern del 2011. Hi poguérem comprovar que tenia encara raó Tonet, el muserenc encarregat de l'hort del poeta durant molts anys, quan digué a Sofia Salvador que el jardí estaria ben bonic en la primavera del 1946: «*Tonet me aseguró que esta próxima primavera volverá a estar tan bello y lozano como estaba cuando el Patriarca de las letras valencianas escribía sus poesías a la sombra de estos árboles, de estos rosales tan encantadores y tan poéticos*». Els rosers, les buguenvílies, els llirs de muntanya, les cales, les clíviies, les falgueres... que admirarem sota l'esguard del poeta i de la seua família en l'hort; els nards, les roses, les assutzenes, els quatre pins i els llorers plantats per la dona, el gesmiler perfumat, el clavell i la rosa que Laporta contemplà en 1951, continuen i continuaran donant testimoni als nous visitants de la casa i l'hort de Llorente a Museros. Sofia s'emportà violetes, les flors preferides pel poeta. Nosaltres les contemplàrem sense florir encara per l'estació de l'any. Però les plantes quedaren immortalitzades entre les fotografies que Pau féu de l'«hort ombrívol», d'aquell espai de sentiments i poesia que Teodor Llorente creà a Museros. ■

Llorente i Maragall

Enguany s'acompleix el centenari de la defunció de dos il·lustres representants de la literatura catalana contemporània que, entre moltes altres coses, comparteixen la glòria de posseir bust al parc de la Ciutadella de Barcelona. Un d'ells, Joan Maragall, prou que ha rebut el reconeixement d'autors, lectors i crítics literaris. L'altre, Teodor Llorente, considerat com a ideòleg i capdavanter de la Renaixença valenciana, avança pel camí del reconeixement, al País Valencià i a Catalunya, un territori, aquest últim, que s'estimava profundament, i on gaudia de l'amistat dels escriptors que protagonitzaren el moviment de la Renaixença, entre els quals Jacint Verdaguer, Víctor Balaguer, Àngel Guimerà i Francesc Matheu.

Però no sols d'aquests. Durant la primera dècada del segle XX, en la recta final de la seua vida, i quan ja havien mort pràcticament tots els seus amics i companys literaris, Llorente estrenyí i renovà els contactes que sempre havia mantingut amb els escriptors catalans a través de les relacions que establí amb els representants de la nova generació literària catalana, tant fa si modernistes o noucentistes, amb escriptors com ara Narcís Oller, Antoni Rubió i Lluch, Santiago Rusiñol, Ramon Domènec Perés i Joan Maragall. Això explica que durant l'època de vellesa Llorente col·laborara assíduament en la revista *Il·lustració Catalana*; o que en 1906 i 1908, respectivament, la Biblioteca Popular de «L'Avenç» publicara l'antologia llorentina *Poesies triades* i el volum col·lectiu *Poetes valencians con-*

temporanis; i també que, malgrat els problemes de salut que l'afectaven, viatjara fins a Barcelona per a assistir al Primer Congrés Internacional de la Llengua Catalana (1906) i als homenatges a Jacint Verdaguer (1908) i a Marià Aguiló (1909).

En aquest sentit, en 1961, a propòsit del cinquantenari de la defunció de Joan Maragall, Francesc Almela i Vives afirmà que l'amistat gestada entre el poeta barceloní, vint-i-quatre anys més jove que Llorente, i el valencià s'inicià en 1908, en el moment en què aquest realitzà una traducció castellana del poema «La vaca cega» i l'inclogué en la segona sèrie del volum *Leyendas de oro*; cosa que, en la meua opinió, caldria matisar, ja que, més que originar l'amistat entre Llorente i Maragall, el que aconseguí aquella versió de «La vaca cega» fou afermar-la.

Segons que he pogut constatar, la segona sèrie de les *Leyendas de oro* veié la llum en vespres de Nadal de 1908. I dos mesos i mig després, l'11 de març de 1909, Maragall, que com sabem coneixia pregonament els mecanismes i les dificultats que comporta tota traducció literària, s'adreçava per carta a Llorente —a qui tractava d'«estimat mestre»— per a comunicar-li que «de mans del amich Perés he rebut l'exemplar de la segona sèrie de les *Leyendas de oro*, que tot seguit m'ha dut a la memòria l'agrahiment que de tants anys li devíam per aquelles primeres *Leyendas* de les que jo puch dir que foren la primera finestra que'm fou oberta a l'aire lliure de la poesia mundial». No era una lloança menor, la de Maragall,

i a més acredita que durant els anys de joventut s'havia beneficiat de la magna obra de traducció que dels romàntics europeus —o d'una part important, si més no— havia realitzat Llorente. En aquella epístola el català també hi afegia: «Y are, ¿com dir-li el meu agraïment y la meua admiració per haver volgut posar en tant noble companyia la *Vaca ciega*? N'estich tot confós; ¿què no donaria perquè el meu original fos digne de la traducció? Aquell vers final, *Lánguida y mustia la tendida cola*, té una força plàstica que jo may hauria alcançat. Gràcies, Mestre, gràcies de tot cor».

Els elogis de Maragall envers Llorente no eren retòrica buida, ja que li'ls repetí poc després, en agost d'aquell mateix any, en el transcurs d'un monogràfic que la revista *Cultura Española* dedicà a Llorente a propòsit de la seua coronació com a «Poeta de València». Així, el 23 d'octubre de 1909, pocs dies després d'aparèixer aquella publicació, el valencià s'adreçava per carta a Maragall per a manifestar-li que: «Lo que *Cultura* ha fet, ha estat per a mi una sorpresa tan gran com agradosa. No puch revindre d'ella. Y entre tots els elogis, els de vosté me mereixen el major agraïment. En altres articles veig ressortir antiga y bona amistat del[s] seus autors. Vosté m'estime també (bé ho veig), però no havem tengut ocasió de tractar-nos y de intimar l'amistat. Lo que diu de les meues traduccions, és de massa loança; però —perdone la flaqueza— me falaga molt». És a dir, que Llorente valorava encara més les lloances que li ha-

Bust de Joan Maragall al parc de la Ciutadella.

Bust de Teodor Llorente al parc de la Ciutadella.

via dedicat Maragall perquè venien d'un escriptor admirat amb qui, tanmateix, no havia tingut ocasió «de intimar l'amistat».

Al respecte, i tornant a les paraules d'Almela i Vives, que assevera que l'amistat entre tots dos poetes fou «*meramente epistolar*» i que «*Maragall no llegó a tratar de una manera personal a Llorente*», cal dir que l'autor del *Llibret de versos* i el de *Poesies* s'havien conegut tres anys abans, en octubre de 1906, durant una de les sessions del Primer Congrés Internacional de la Llengua Catalana, en què, segons reporta el *Bolletí del Diccionari*, Llorente compartí taula amb Antoni Rubió i Lluch, que actuà com a president, Joaquim Ruyra, Joan Maragall i Jaume Masó i Torrents, que ho féu com a secretari.

D'altra banda, és molt probable que, any i mig després, durant la celebració dels Jocs Florals de Barcelona de 1908, els del cinquantenari, Llorente —que havia sigut nomenat president honorari en representació de València— i Maragall —que realitzà el parlament de comiat dels mantenidors— tornaren a coincidir personalment. Perquè, encara que el valencià no pogué participar, tal com tenia previst, en la cerimònia de lliurament de premis a causa de la malaltia de la seua esposa, sí que assistí als homenatges a Manuel Milà i Fontanals, Emili Vilanova i Jacint Verdaguer que tingueren lloc en els dies posteriors i com a part integrant de les celebracions literàries.

Tot i que resulta difícil saber quin tipus de contacte —segurament epidèrmic— establiren Llorente i Maragall durant aquelles trobades diguem-ne institucionals, el que sí que sembla prou evident és que, abans de l'aparició del número de *Cultura Española*, entre els dos ja existia una certa coneixença, fruit també, sens dubte, de les amistats compartides. Així ho assenyala la carta que el 3 de juny de 1909 el reusenc Francesc Bartrina adreçà a Llorente a propòsit de l'homenatge a Àngel Guimerà que, amb motiu d'haver complit 60 anys, havia tingut lloc a Barcelona pocs dies abans, i al qual, malgrat tenir-ho previst, finalment no pogué assistir el valencià.

Tornant, però, a la carta que Llorente adreçà a Maragall en octubre de 1909 —i que tot sembla indicar que Almela i Vives no consultà—, veiem que també li comunicava que «en maig, quant aní als Jochs Florals per rendir el meu tribut al mestre Aguiló, volguí vore-lo a vostè, y aní a sa casa, acompanyat de Oller. Estaba vosté fora de Barcelona. Molt gus[t] tindria en donar-li un abràs». El valencià s'hi referia a l'homenatge que el 9 de maig de 1909 els literats catalans dedicaren a la memòria de Marià Aguiló mitjançant el descobriment d'un bust al parc de la Ciutadella, i que comptà amb la presència d'un ja molt ancià Llorente, en el que degué ser el seu darrer viatge a Barcelona. I que es prenguera la molèstia de dirigir-se

fins a casa de Maragall indica que, potser sense arribar a la intimitat, l'amistat entre tots dos ja havia superat els límits «meramente epistolars». Així ho assenyala també la càlida resposta que, per part del català, merescué sis dies després, el 29 d'octubre de 1909, l'epístola llorentina, i que finalitzava de la següent manera: «Sé la dignitat que'm feu d'anar a casa meua: sols desitjo poder un dia abraçar-lo per mostrar-li tot l'agrahiment de son devot».

De fet, no menys eloqüent resulta l'inici d'aquella carta, en què Maragall s'adreçava a Llorente per a manifestar-li que «la seva lletra és per mi un gran premi que dech a la seva bontat y no al meu mereixement. Jo no podia mancar de cap manera al homenatge de *Cultura Española*, essent com sóch un deixeble y un admirador de la obra de vostè; y lo que vaig dir-hi no podia menys de dir-ho perquè és la veritat. Y vostè no sols me premia ab la seva lletra sinó ab l'exemplar, enriquit pel seu autògraf, inspirat sols en el seu bon afecte, al peu de la seva imatge venerada, del *Llibret de versos*. En ell hi he retrobat la delícia, ja de temps per mi coneguda, d'aquells versos grans y majestuosos qu'en ma primera joventut jo m'aprenia de memòria, com aquells *A la Reyna de la Festa*, *A Maria Santíssima*, *La Barraca*...».

En conseqüència, aquestes paraules permeten afirmar que encara que l'estima i l'admiració de Maragall envers Llorente es feren expressives durant els anys

Joan Maragall en una imatge de joventut.

Teodor Llorente al voltant dels 40 anys.

1908-1909, a propòsit de la segona sèrie de les *Leyendas de oro* i de la coronació de l'autor de «La barraca» com a «Poeta de València», és indubtable que procedi- en de la «primera joventut» de Maragall, del moment en què el català llegia no sols les primeres *Leyendas de oro* sinó també el *Llibret de versos* (1885) de Llorente. I alguna cosa semblant podem dir de Llorente respecte a la lírica catalana de Maragall, ja que, en octubre de 1895 el valencià reproduí en el seu diari el poema «Donant les joyes», i entre 1904 i 1906, fins a un total de vuit composicions maragallianes.

En aquest sentit, en el de la pregonada admiració envers l'obra de Maragall, no menys significatius resulten: la crònica que *Las Provincias* publicà arran dels Jocs Florals de Barcelona de 1904, en què Maragall fou distingit amb la Flor Natural i proclamat mestre en gai saber; l'article de Iloança que, set mesos després, hi publicà Eduard López Chavarri, fent-se ressò de la traducció catalana dels poemes de Wagner que havia portat a terme Maragall; i la lectura de l'*Elogi de la poesia* que tingué lloc en la seu de Lo Rat Penat el 10 desembre de 1909, que anà a càrrec del membre de la Joventut Valencianista Miquel Duran de València, i de la qual donà detallada notícia el diari de Llorente.

Pel que fa a les diverses connexions que podrien establir-se entre l'obra poèti-

ca llorentina i la maragalliana, i que sens dubte mereixerien un estudi a banda, només apuntaré que, en opinió del professor Vicent Simbor, tant a Llorente com a Maragall, «aquests punts de contacte els han arribat d'un fons comú: el Romanticisme»; i que l'empremta del romanticisme juvenil llorentí «perdura i s'evidencia en alguns poemes d'íntima relació amb l'obra de Maragall i de Rusiñol». Així, per a Simbor el poema de Llorente «Més enllà» —que segons he pogut constatar recentment fou publicat per primera vegada en el *Calendari Català* per a 1880 amb el títol de «Lo caminant»— «és una declaració de principis vital i poètica similar a la continguda en l'«Excelsior» maragallià».

D'altra banda, i com a mostra de l'afecte que tots dos poetes es professaren, cal dir que en l'Arxiu-biblioteca Llorente es conserva un exemplar de les *Poesies* (1895) dedicat «A D. Teodoro Llorente, homenatge de J. Maragall», i un altre de l'*Elogi de la poesia* (1909) «Al Mestre Teodoro Llorente, homenatge de J. Maragall. Novembre 1909». I, encara, com a fruit d'aquelles casualitats —o potser no tant— que sovint aproximen les persones, cal fer notar que tant Llorente, que moria el 2 de juliol de 1911, com Maragall, que ho feia el dia 20 de desembre del mateix any, desitjaren ser amortallats amb l'hàbit de Sant Francesc d'Assís (no debades foren fervorosos creients). I que les necrològiques que de tots dos publicaren la revista

Il·lustració Catalana, primer, i l'*Anuari de l'Institut d'Estudis Catalans*. 1911-1912, després, varen ser redactades per la mateixa persona: Miquel dels Sants Oliver.

Finalment, cal assenyalar que, com a mostra de l'amistat que unia Llorente i Maragall, i de l'admiració que li professaven els poetes valencians, l'endemà de la mort del català, Teodor Llorente Falcó, fill del patriarca de la Renaixença valenciana, publicà en *Las Provincias* un extens obituari en què es qualificava el poeta barceloní com «una gloria del arte moderno, un poeta único que en España ocupava un lugar excelso», a més d'un «catalán de raza y entusiasta de la ideas regionalistas»; i que, al cap de sis dies, hi reproduí tres poesies de Maragall —«La cançó de Sant Ramon cantada per una russa», «La vaca cega» i «Els Reis»— que, segons podia llegir-se en el text que les encapçalava, pretenien ser un «tributo a la memoria del poeta barcelonés». Segur que la relació de cordial amistat i sincera admiració que, durant els darrers anys de vida, mantingué son pare, Teodor Llorente, amb Joan Maragall es varen fer ben presents a l'hora de redactar aquelles càlides i elogioses paraules. ■

* Universitat de València

Entrevista a Joan Teodor Corbín Llorente

«El que més m'atrau del meu besavi és tractar d'entendre com anà evolucionant, no com a personalitat, sinó com a persona»

Joan Teodor Corbín Llorente és besnét de Teodor Llorente Olivares, nét de Teodor Llorente Falcó i fill de Matilde Llorente Monleon. Nasqué a València en 1943, i malgrat que els seus estudis en enginyeria agrònoma el portaren a doctorar-se en Farmàcia, matèria de la qual ha sigut professor al si de la Universitat de València fins el curs 2007-2008, mai no ha deixat de capbussar-se en els llibres, les epístoles i els articles que els seus avantpassats varen confegir i li varen llegar com a herència, física i espiritual. Fins al punt que podem afirmar que, actualment, és un dels millors coneixedors de la trajectòria pública dels Llorente, pare i fill. I és que Joan Teodor se sent apassionat a parts iguals tant per la vida com per l'obra dels seus avi i besavi. Amb motiu del centenari de la defunció del seu besavi, hem mantingut una estona de conversa amb ell.

- En quin moment pren vosté consciència de pertànyer a una il·lustre nissaga d'escriptors i periodistes valencians?

- Quan els meus pares es casaren es quedaren a viure en casa del meu avi, Teodor Llorente Falcó, que ja comptava amb més de setanta anys. Allí vaig nàixer, i la convivència amb ell fou molt intensa. Passava molt de temps en la biblioteca (mentre el meu avi escrivia els seus articles per al periòdic) jugant amb

Ketty, la seua gosseta. Recorde visites freqüents dels seus amics i redactors de *Las Provincias*: Lucas Ferrer, Luís Martí, Eduard López Chavarri, Vicent Calvo Aca-cio —que, per cert, em dedicà una poesia quan vaig nàixer. Manuel González Martí, a qui unia un parentesc llunyà de la seua muller Amèlia amb la meua àvia Matilde, venia sovint a casa, ja que era el director del museu Sant Pius Vé, i l'avi, president de la Reial Acadèmia de Sant Carles. Jo, més tard, vaig continuar l'amistat amb ell, malgrat la nostra diferència d'edat, i de tant en tant el visitava a la vivenda que tenia al museu de ceràmica, en el Palau de Dos-Aigües, fins que faltà a inicis dels anys 70.

En relació al meu avi, recorde també la festa del seu vuitanta aniversari, la immensa quantitat de persones que vingueren a casa amb aquell motiu i, sobretot —al cap i a la fi jo era un xiquet!—, aquell pastís enorme... Mesos després faltà. Personalment, vaig notar un buit molt gran, sobretot quan, en companyia de mon pare, entrava al seu despatx i biblioteca. I encara hui el recorde regirant entre les prestatgeries i buscant algun llibre, o escrivint a màquina en una tauleta junt al balcó. Posteriorment, la relació dels meus pares amb el periòdic continuà a través dels seus diferents directors: Martí Domínguez, José Ombuena... i, per descomptat, les famílies Zarranz, Reyna i Doménech.

- Quins aspectes de l'obra del seu besavi, Teodor Llorente Olivares, li interessen més i per què?

- Puc dir que en cada època de la meua vida m'he sentit atret principalment per una o una altra faceta de la seua activitat literària. En l'actualitat, sense preferir-ne o relegar-ne cap a un segon pla, el que més m'atrau del meu besavi és la interrelació de tota la seua obra per a tractar d'entendre com anà evolucionant, no com a personalitat, sinó com a persona. Tots coneixem la vida dels nostres pares, perquè varem conviure amb ells en una etapa, i l'altra ens l'explicaren. Així, sabem de les seues il·lusions i desenganys, de les metes que es proposaren assolir, social i professionalment, les expectatives que portaren a terme i les que es quedaren pel camí. El què i el per què. Això és el que ens uneix com a família, i això, en la mesura que siga possible, és el que m'agradaria fer amb el besavi: transformar-lo d'avantpassat en parent pròxim. I, per a aconseguir-ho, qualsevol part, per mínima que siga, de la seua vida i obra té importància.

- L'edició que en 1983 prepararen Lluís Guarnier i Francesc Pérez i Moragón —i en què vosté també hi prengué part— de l'obra poètica del seu besavi resulta, en diversos aspectes, modèlica. Podria explicar-nos com anà la gestació d'aquell volum?

- Ha passat tant de temps que a penes

Joan Teodor Corbín Llorente.

Un moment de l'entrevista.

si podria precisar-ne els detalls. L'última edició de les poesies del besavi havia sigut una antologia preparada per Carles Salvador que publicà l'editorial Sicània en 1958. Un dia, a principis de la dècada dels anys 70, vingueren a casa Manuel Sanchis Guarner, Eliseu Climent i Francesc Pérez i Moragón. Amb ma mare, parlàrem de la conveniència de fer una nova edició de les poesies valencianes que, prenent com a base la de 1936 —i afegint-hi totes les que, inèdites o esparces, fórem capaços de trobar—, poguera ser considerada, tal com finalment es titulà, una «poesia valenciana completa». No es tractava de fer-ne una edició crítica, sinó d'actualitzar-ne les grafies i fer una tirada d'exemplars suficientment àmplia i a un preu assequible. La idea de Sanchis Guarner, Climent i Pérez i Moragón era la de posar a l'abast de tots aquells lectors que estigueren interessats la poesia valenciana del besavi. Dues persones carregaren amb el pes de l'edició: Pérez i Moragón, en qui recaigué l'enorme responsabilitat d'aconseguir que aquella fóra una vertadera «poesia valenciana completa» i d'unificar-ne l'ortografia, tan variable al llarg dels més de cinquanta anys que separen les primeres composicions de les últimes; i Lluís Guarner, el gran especialista en Querol, que fou l'encarregat de redactar el magistral pròleg introductori i d'ordenar temàticament el conjunt de les poesies. La tasca de Cli-

ment, l'editor, fou la d'anar-nos animant i impulsant durant tot el període de confecció del llibre. La meua participació fou ben modesta: recercar, en l'arxiu familiar, totes les fotografies que vaig poder trobar per a la part gràfica, tractar de localitzar en la biblioteca alguna poesia dispersa o oblidada, i poc més. Fou una època d'entusiasme i il·lusió que finalment vàrem veure culminada quan el volum isqué de les premses.

- En 1998 la seua família recobrà part de les cartes originals que serviren per a preparar els tres volums de l'Epistolari Llorente. Podria explicar-nos com i de quina manera se'n produí el retorn?

- Els tres volums publicats entre 1928 i 1936 de l'*Epistolari Llorente* se centraren en la correspondència que rebé el besavi de personalitats, bàsicament literats, pertanyents a l'àmbit de la Renaixença catalana, valenciana, balear i provençal. D'ací el subtítol de «Cartes de llevantins» que porten eixos toms de l'*Epistolari*.

A banda, però, d'aquella correspondència varen ser apartades per a la seua posterior publicació un conjunt de cartes que varen ser denominades «Cartes de castellans». Tanmateix, la guerra civil truncà el projecte i quedaren inèdites. Ma mare i jo les donàrem per destruïdes o il·localitzables. A inicis de la dècada dels anys 80 vaig començar a ordenar la correspondència del meu avi, Teodor

Llorente Falcó. Únicament es conserven unes dues mil cartes, i, desgraciadament, en resten molt poques dels anys anteriors a la guerra civil. Tanmateix, vaig trobar-hi una part de la intercanviada amb el P. Josep Calveras, s. j., l'infatigable col·laborador del meu avi en l'edició dels tres volums de l'*Epistolari*. Aleshores, en llegir-les, em vaig adonar que les cartes havien sobreviscut a la guerra. En aquell moment ens trobàvem en plena preparació de l'edició que publicà Tres i Quatre de les poesies completes del besavi. Vaig comentar amb Eliseu Climent la troballa, i com d'interessant resultaria la recuperació de la part inèdita de l'*Epistolari* per a, després d'ordenar-lo cronològicament, anotar-lo i procurar donar-lo a la impremta. Aprofitant una visita del P. Miquel Batllori a València, Eliseu li parlà del tema, i ell se'n mostrà molt interessat. Uns mesos després, en un nou viatge fet a València quan ja s'havia publicat el llibre de poesies del besavi, el P. Batllori em comunicà que havia trobat les epístoles, i em lliurà una nota detallada del contingut. No es limità únicament a fer aquesta gestió: espontàniament s'oferí per a aconseguir el retorn de la documentació. No fou fins a 1998 que les gestions realitzades pel P. Batllori a Barcelona arribaren a terme, gràcies també a la inestimable intervenció d'Eliseu Climent, i finalment els originals de les epístoles retornaren a València.

El 6 de març de 1998 fou un dia inoblidable per a mi. La Fundació Ausiàs March organitzà l'acte oficial de lliurament de les cartes, al qual assistiren personalitats de l'àmbit universitari i periodistes que en realitzaren la ressenya després d'una animada roda de premsa. Vaig tindre la satisfacció de compartir taula amb Vicent Blasco-Ibáñez Tortosa, i de renovar-ne la «tradicional enemistat» que uní a les nostres famílies. Moltes vegades, des d'aleshores, hem estat junts, i sempre hem bromejat sobre l'«odi visceral» que es tenien els nostres avantpassats. És un prejudici tan estés!

- A partir d'un conjunt de cartes inèdites que formaven part d'aquella documentació, les denominades «Cartes de castellans», vosté acaba de preparar l'edició del IV volum de l'Epistolari Llorente, que ara mateix es troba en premsa. Quines característiques presenten i quines novetats aporten les missives que s'hi recullen?

- Aquest quart volum conté les cartes adreçades al besavi per aquells escriptors, polítics i periodistes que es relacionaren amb ell per motius aliens a la Renaixença. Se'ns presenta així un vessant diferent de les seues activitats: la d'un Llorente pràcticament desconegut com a poeta valencià, a qui a penes si es valora aquesta labor. Per a aquests interlocutors és un gran crític literari d'autors castellans, un company en la direcció de periòdics amb el qual es compta a l'hora de prendre decisions, un prestigiós traductor castellà dels poetes romàntics europeus... De vegades, en les cartes d'amics més íntims o de confiança, hi apareix l'opinió que tenien de la Renai-

xença els escriptors que n'eren aliens, i així en ocasions podem llegir entre línies coses com ara: «Deixe vosté el valencià i dedique's més a la traducció d'autors estrangers, que és el que li reconeixem com a mestre indiscutible». A diferència dels tres volums anteriors de l'Epistolari, en els quals els autors coincidien, amb les lògiques discrepàncies, en un ideari i una finalitat comuns, en aquestes noves cartes trobem una gran diversitat d'opinions sobre la Renaixença i les suspicàcies que despertaven els moviments regionalistes. Els remitenters són, generalment, persones alienes a aquests moviments, i assenyalen no només tota la gamma d'ideologies polítiques de l'època, sinó també la personalitat àmpliament liberal, dins d'unes arrelades idees conservadores, del besavi. Així, trobem correspondència de correligionaris seus en política, com ara Maura i Dato, juntament amb d'altres de radicalment oposats al seu ideari, com la del carlista Santés o el republicà federal Roque Barcí. Són freqüents les cartes afectuoses de prohoms republicans, i no manquen, com he dit abans, ni les d'entusiastes defensors de la Renaixença ni les dels més enfervorits detractors. A més, hi he afegit algunes cartes de «llevantins» trobades posteriorment en l'arxiu familiar i d'altres d'existents en arxius públics o de reproduïdes en mitjans periodístics.

- Quina és l'obra del seu besavi que, com a lector, més el complau?

- Resulta difícil de dir, perquè en totes trobe, si més no, un punt d'interés o un altre. Però ja que em demanes un títol et diré que la traducció en vers castellà que en 1882 realitzà de la tragèdia *Fausto*, de l'alemany Goethe, bàsicament per dues

raons: per la dificultat de portar a terme una empresa d'aquella envergadura, i per la importància i la significació que la traducció assolí a finals del segle XIX.

- Quin aspecte de la vida o l'obra del seu besavi li agradaria que s'investigara més?

- M'agradaria que s'investigara més la seua biografia. És cert que en les darreres dècades s'han donat passes importants en aquesta línia. Però no ho és menys que encara queden moltes llacunes, molts períodes i episodis de la seua vida per conèixer i descriure, com per exemple els seus viatges al Maestrat, d'on segons que he pogut esbrinar descendia la meua besàvia.

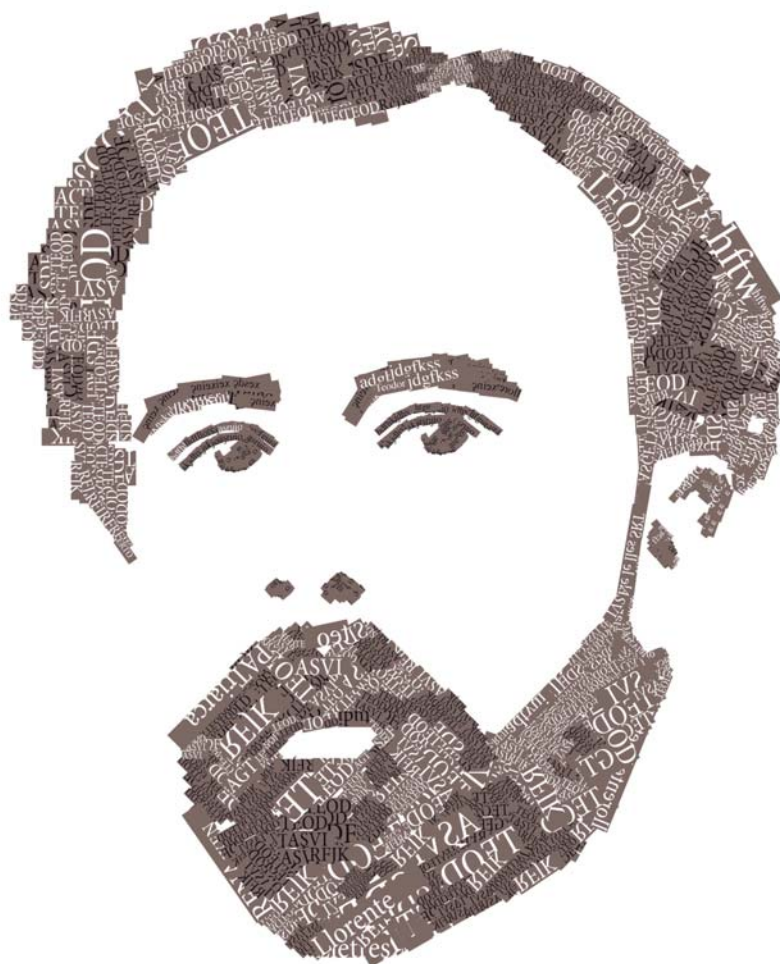
- N'està satisfet, amb els actes previstos per a commemorar el centenari de la defunció del seu besavi?

- Doncs sí, sobretot tenint en compte que l'actual conjuntura de crisi es mostra especialment sagnant amb tots aquells temes relacionats amb la cultura. En aquest sentit, voldria agrair totes les iniciatives que s'han portat a terme per tal de recordar i homenatjar el meu besavi, i singularment les que està impulsant l'Acadèmia Valenciana de la Llengua, i que seran, d'alguna manera, les que portaran el pes de la commemoració. Tots els actes anunciats tenen un gran interès, però em sent especialment il·lusionat amb l'exposició que s'inaugurarà aquest mateix mes al MuVIM, perquè trobe que pot ajudar a descobrir i difondre algunes de les facetes més atractives i ocultes del meu besavi. ■

* Universitat de València

TÍTOL DEL PROPER QUADERN

Teodor Llorente

patriarca de la Renaixença

*Del 23 de novembre del 2011
al 29 de gener del 2012*

**Museu Valencià de la Il·lustració
i de la Modernitat**

Sala Alfons Roig
Carrer de Quevedo, 10
46001 València

De dimarts a dissabte de 10 a 14 hores i de 16 a 20 hores
Diumenges i festius de 10 a 20 hores

Tancat els dilluns i els dies 25 de desembre i 1 de gener

Visites guiades a l'exposició
Tel. de contacte: 620 961 330

Exposició itinerant

Hi ha una versió de l'exposició en format transportable que es pot sol·licitar a l'Acadèmia Valenciana de la Llengua per telèfon, correu postal o correu electrònic a:

Acadèmia Valenciana de la Llengua
Monestir de Sant Miquel dels Reis
Av. Constitució, 284
46019 València
963 874 093
navalon_mso@gva.es
www.avl.gva.es